

Sociaal en Cultureel Planbureau

Visiedocument

Samenleven in Nederland

Surveyonderzoek naar samenleven in diversiteit

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, maart 2025

Inhoud

1	Insteek en doel	3
2	De samenleving verandert: ons onderzoek ook	4
3	Analytisch model samenlevingsperspectief.....	5
4	Tot slot: opzet en doorlooptijd onderzoek	9
	Literatuur.....	10

1 Insteek en doel

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gaat in 2025 en 2026 de survey Samenleven in Nederland (SIN) uitvoeren. Doel van dit onderzoek is inzichtelijk maken hoe het gaat met het samenleven in diversiteit. Het onderzoek bouwt voort op de Survey Integratie Migranten (SIM), die sinds 2006 elke vijf jaar werd uitgevoerd. Anders dan in de SIM, die vooral gericht was op de vraag hoe mensen met een migratieachtergrond hun weg vinden in de Nederlandse samenleving, staat in dit onderzoek het samenlevingsperspectief centraal. De kernvraag is hoe mensen samenleven in diversiteit. In dit visiedocument geven we een toelichting op het samenlevingsperspectief.

Uitgangspunten van het samenlevingsperspectief

We starten vanuit de samenleving. In een samenleving waarin mensen zich met elkaar verbonden voelen en actief meedoen, is het mogelijk om gezamenlijke doelen te realiseren. Dit is niet alleen cruciaal voor een sterke verzorgingsstaat of een veilige omgeving om in te wonen, werken en leren. Met elkaar kunnen samenleven is ook een vereiste voor het aanpakken van prangende maatschappelijke vraagstukken en de weerbaarheid ten opzichte van maatschappelijke crises. Veel mensen in ons land hebben het gevoel dat de samenleving verhardt, omgangsvormen verslechteren en dat de toenemende diversiteit het samenleven onder druk zet. Ze maken zich zorgen over het samenleven in Nederland (Miltenburg et al. 2024).

De sociale structuren in ons land zijn de afgelopen decennia veranderd (Woittiez et al. 2024). Eén van de ontwikkelingen die daarvoor heeft gezorgd is migratie. Door migratiestromen is de samenstelling van de Nederlandse bevolking naar herkomst diverser geworden. Dit heeft geleid tot nieuwe culturele en sociale dynamieken binnen gemeenschappen. Maar niet alleen migratie zorgde voor een verandering in de sociale structuren. Ook globalisering, de toename van digitale technologieën, individualisering en secularisering hebben het samenleven doen evolueren en maakten sociale identiteiten meer fluïde. Mensen kregen bijvoorbeeld meer (internationaal) contact via online netwerken, wat voor zowel verbinding als afstand tussen mensen kan zorgen. Gezinsstructuren en familieverbanden zijn veelvormiger geworden. Individuele vrijheden namen toe. De arbeidsmarkt is veel flexibeler geworden, waardoor oude instituties, zoals levenslange dienstverbanden en vakbonden, minder invloed kregen op de onderlinge verhoudingen. Ook de invloed van religie op de samenleving is veranderd. Waar steeds meer mensen zichzelf zien als niet-religieus en steeds minder mensen zichzelf zien als christen, is de islam als religie een prominentere plek gaan innemen in Nederland.

Al deze ontwikkelingen hebben de Nederlandse samenleving in tal van opzichten diverser gemaakt. Anno 2025 bestaat deze uit mensen met uiteenlopende kenmerken, waarden, overtuigingen, achtergronden en belangen. Hoe leven zij samen in Nederland? Wat maakt dat zij – tegen de achtergrond van die verscheidenheid – al dan niet constructief samenleven? Dat is de focusvraag van het onderzoek dat we gaan doen.

Onze redenering daarbij is dat de kans op een welvarende, veilige en weerbare maatschappij groter wordt als veel mensen participeren in de samenleving en zich hier ook onderdeel van voelen. Als mensen zich overwegend positief verhouden tot andere mensen en groepen, vertrouwen hebben in

anderen en in instituties, en basale gemeenschappelijke waarden en normen onderschrijven. In deze situaties is sprake van constructief samenleven.

Doelstelling

De doelstelling van het SIN-onderzoek is daarom: inzicht geven in de stand van het samenleven in Nederland en de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen. Het gaat om inzichten die bruikbaar zijn voor beleid om de samenhang in ons land te versterken. Dat is belangrijk, want al is het vertrouwen dat mensen in elkaar en in instituties hebben gemiddeld stabiel, het is geen vanzelfsprekendheid. Bovendien gaan achter het stabiele gemiddelde grote verschillen tussen groepen mensen schuil.

2 De samenleving verandert: ons onderzoek ook

Vergelijken we de focus van het onderzoek Samenleven in Nederland (SIN) met die van de eerdere Survey Integratie Minderheden (SIM), dan ligt het verschil in de eerste plaats in het startpunt van de analyse. In het SIM-onderzoek startten we vanuit migrantengroepen en keken we naar de positie van mensen met een migratieachtergrond in de Nederlandse samenleving. De kernvraag was of mensen met een (eerste of tweede generatie) migratieachtergrond zich een plek verwierven in de samenleving, bepaalde normen en waarden onderschreven en actief participeerden. Ook vroegen we hen naar ervaringen van uitsluiting en discriminatie van de kant van de ontvangende samenleving.

In het SIN-onderzoek starten we vanuit samenlevingsthema's. Van daaruit onderzoeken we hoe verschillende dimensies van diversiteit – in samenhang met elkaar – van invloed zijn op het samenleven. We richten ons daarbij, zoals gezegd, op de vraag hoe mensen samenleven in Nederland en hoe verklaard kan worden dat dat (al dan niet) constructief verloopt. Waar we relevante verschillen zien tussen groepen in de samenleving, belichten we die. Verschillen tussen groepen spelen in het onderzoek dus zeker een rol, maar zijn niet het vertrekpunt. De focus ligt op het begrijpen van processen die ten grondslag liggen aan (al dan niet) constructief samenleven en het formuleren van handelingsperspectieven voor overheidsbeleid.

Een tweede verschil met het SIM-onderzoek is hoe we omgaan met verschillen binnen de samenleving, te beginnen met de reikwijdte van de focus. We richten ons nu expliciet op de gehele Nederlandse samenleving, en niet alleen op migrantengroepen. Wat betreft het 'categoriseren' van mensen kijken we intersectioneel. We gaan ervan uit dat mensen meer zijn dan hun achtergrond, opleiding, leeftijd of regio, en richten ons op het samenspel van achtergronden. Verder vragen we mensen ook hoe zij zichzelf zien en welke identiteiten daarvoor bepalend zijn. Een familiegeschiedenis in Suriname zal voor de ene persoon heel belangrijk zijn, terwijl iemand anders met eenzelfde geschiedenis hier minder waarde aan hecht. Terwijl de ene persoon zichzelf vooral identificeert langs de lijn van het werk dat diegene doet, is het werk voor iemand anders veel minder belangrijk.

Met deze focus spelen we in op een aantal ontwikkelingen die zich voordoen in de samenleving. Allereerst de – reeds aangestipte – toenemende diversiteit van de bevolking. Deze ontwikkeling zal de komende jaren doorzetten (SDO2050 2024). Hierbij wordt steeds diffuser wie in ons land tot de meerderheid en wie tot de minderheid behoort; in de grote steden zijn inwoners met een migratieachtergrond inmiddels in de meerderheid. Daarnaast verschillen Nederlanders met een

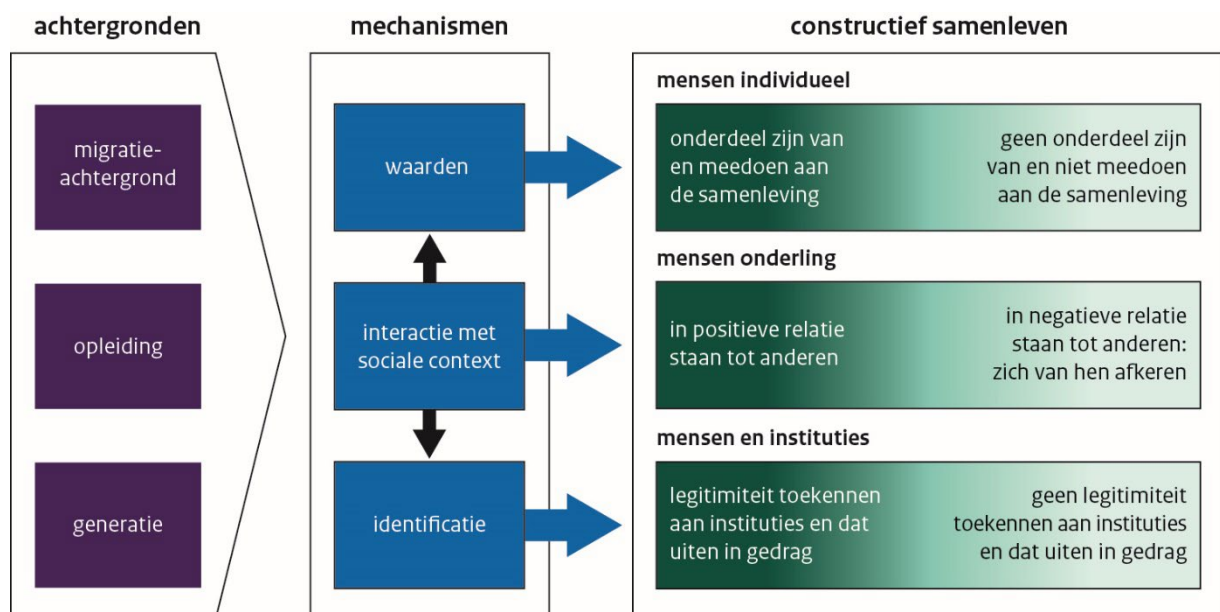
migratieachtergrond sterk van elkaar. Terwijl de gastarbeiders die in de jaren zestig naar Nederland kwamen in een bepaald opzicht veel overeenkomsten hadden met elkaar, is dat steeds moeilijker te zeggen over hun nakomelingen en over nieuwe migrantengroepen. De verscheidenheid is groot.

3 Analytisch model samenlevingsperspectief

Om inzichtelijk te maken hoe we willen onderzoeken hoe het gaat met het samenleven in Nederland, beschrijven we het samenlevingsperspectief aan de hand van een analytisch model (figuur 3.1). Zoals gezegd: ons startpunt van redenering is dat de kans op een welvarende, veilige en veerkrachtige maatschappij groter wordt naarmate meer is voldaan aan een aantal voorwaarden van constructief samenleven. Het gaat dan ten eerste om de mate waarin mensen willen en kunnen deelnemen aan de samenleving en zich er onderdeel van voelen. Ten tweede gaat het om de relaties tussen groepen en de manier waarop mensen zich verhouden tot anderen, ook tot degenen met wie zij een grote afstand ervaren. Ten derde gaat het om het vertrouwen dat mensen hebben in anderen, of zij instituties legitimiteit toekennen en dat uiten in hun gedrag. Terwijl kritiek op instituties onderdeel vormt van een gezonde democratie, kan het destructief zijn wanneer scepsis en anti-overheidsdenken de overhand krijgen.

We onderscheiden drie niveaus van samenleven: mensen individueel, mensen onderling en mensen in relatie tot instituties. Aan de uitkomsten op elk van deze niveaus liggen (in- en uitsluitende) mechanismen ten grondslag. Daarbij gaat het vaak om een wisselwerking tussen eigenschappen van een persoon, de hulpbronnen waarover iemand beschikt in termen van inkomen en vermogen, gezondheid, vaardigheden en sociaal netwerk, en de manier waarop de samenleving georganiseerd is.

Figuur 3.1 Analytisch model 'Samenleven in Nederland'^a

- a De onderdelen van het model vormen een lopende schaal, waarbij de positie van mensen, groepen en de samenleving als geheel zich ergens op deze schaal bevinden. Voor de helderheid van de figuur zijn alleen de uitersten weergegeven.

De analyse bestaat uit meerdere stappen.

Analysestap 1: Uitkomsten van samenleven

Allereerst onderzoeken we hoe het gaat met het samenleven. We gebruiken de volgende indicatoren voor ‘constructief samenleven’ (opbouwend en positief):

- op het individuele niveau: mensen voelen zich onderdeel van de samenleving en doen mee in en aan de samenleving;
- op het niveau van mensen onderling: mensen staan in overwegend positieve relatie tot andere mensen en groepen;
- op het niveau van mensen en overheid: mensen kennen legitimiteit toe aan belangrijke instituties en uiten dat in hun gedrag.

Omgekeerd verstaan we onder ‘niet-constructief samenleven’:

- op het individuele niveau: mensen voelen zich geen onderdeel van de samenleving en doen niet mee in en aan de samenleving;
- op het niveau van mensen onderling: mensen staan in overwegend negatieve relatie tot andere mensen en groepen, en keren zich van hen af of tegen hen;
- op het niveau van mensen en de overheid: mensen kennen geen legitimiteit toe aan belangrijke instituties en handelen in strijd met deze instituties.

De volgende overwegingen liggen ten grondslag aan de keuze van bovengenoemde aspecten.

Ten aanzien van ‘onderdeel zijn van en meedoen aan de samenleving’

Constructief samenleven begint bij het uitgangspunt dat iedereen onderdeel uitmaakt van de samenleving. Dat wil niet zeggen dat alle mensen dat ook zo ervaren. Wanneer mensen zich geen onderdeel voelen van de samenleving, zullen zij zich er ook minder betrokken bij voelen. Dit vergroot naar verwachting gevoelens van vervreemding en risico’s op sociale onrust. Andersom geredeneerd: erbij horen maakt dat mensen (eerder) openstaan voor anderen, ongeacht eventuele verschillen tussen hen.

Ook meedoen aan de samenleving is onderdeel van constructief samenleven. Of dat nu via betaald werk is, via onderwijs, zorg of andere vormen van maatschappelijke participatie. Een samenleving waarin ruimte is voor iedereen en waarin zorg gedragen wordt voor de kwetsbaren, is gebouwd op de actieve bijdrage van mensen. Duidelijk is dat niet iedereen in gelijke mate aan de samenleving kan deelnemen. Mensen kunnen te maken hebben met obstakels in hun persoonlijke omstandigheden of met uitsluiting in de maatschappij. Dit neemt niet weg dat op collectief niveau constructief samenleven vraagt dat mensen meedoen aan de samenleving.

Ten aanzien van ‘positief in relatie staan tot anderen’

Op het niveau van mensen onderling betekent constructief samenleven dat mensen overwegend positief in relatie tot anderen staan. Als zij elkaar met een positieve houding benaderen, draagt dit bij aan het sociaal vertrouwen. Sociaal vertrouwen is het cement van een samenleving. Het maakt het mogelijk samen te werken aan gemeenschappelijke doelen – ook als bijvoorbeeld informatie over de ander onvolledig is. Een positieve houding ten opzichte van anderen helpt naar verwachting om spanningen te verminderen. Mensen zullen eerder geneigd zijn conflicten op een vreedzame manier op te lossen als ze elkaar respecteren en een positieve basishouding hebben ten opzichte van elkaar.

Ten aanzien van 'legitimiteit toekennen aan instituties en dat uiten in gedrag'

Bij de relatie van mensen tot instituties gaat het om legitimiteit toekennen aan belangrijke instituties en dat uiten in gedrag. Gedeelde instituties scheppen duidelijkheid in het maatschappelijk verkeer en helpen voorkomen dat tegenstellingen en conflicten destructief worden (Schuyt 2006). Zo dienen instituties als de politie en de rechtspraak ervoor te zorgen dat wetten worden nageleefd en dat iedereen voor de wet gelijk is.

Het onderwijs moet (via het burgerschapsonderwijs) voorzien in een gedeelde kennisbasis en in gedeelde basiswaarden over de democratische rechtsstaat – zoals verankerd in de Grondwet en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (Staatsblad 2021). Het gaat dan onder meer om het belang van vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, en praktische vaardigheden om om te kunnen gaan met verschillen.

Analysestap 2: Betekenis van onderliggende mechanismen

In een volgende stap onderzoeken we wat de mechanismen zijn onderliggend aan het samenleven en hoe die zich verhouden tot de uitkomsten van samenleven. We kijken daarbij naar waardenpatronen (welke democratische en sociale waarden zijn voor iemand richtinggevend?), identificatieprocessen (hoe identificeert iemand zich met de samenleving/gemeenschap en welke rol speelt dit bij in- en uitsluiting?) en de interactie met de omgeving. Waarden gaan over inhoudelijke opvattingen en identificatie over hoe iemand zichzelf ziet. Deze indeling van mechanismen ontleen we deels aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 2020).

Waarden zijn idealen of overtuigingen die richting geven aan de houding en het gedrag van mensen – ook ten aanzien van al dan niet constructief samenleven (Norris en Inglehart 2019). Ze hangen nauw samen met standpunten over maatschappelijke kwesties zoals euthanasie of ongelijkheid. We kijken zowel naar de waarden waarop mensen verschillen als naar waarden die beschouwd kunnen worden als democratische kernwaarden voor het samenleven.

We maken hierbij onderscheid tussen sociale en democratische waarden. Sociale waarden gaan over hoe mensen met elkaar omgaan. Voorbeelden zijn saamhorigheid, respect of autonomie. Democratische kernwaarden gaan over de inrichting van de samenleving en het politieke systeem, zoals de vrijheid van meningsuiting of de scheiding der machten. Sociale waarden worden continu bepaald in onderlinge interactie en dynamiek. Sommige mensen zullen de waarde verantwoordelijkheid belangrijk vinden, anderen hechten hier mogelijk minder belang aan. Dit heeft invloed op de intenties ten aanzien van het meedoen aan de samenleving. Een ander voorbeeld: sommige mensen hechten veel waarde aan het behoud van tradities, terwijl dat voor anderen minder van belang is. Dit beïnvloedt hoe zij aankijken tegen verandering en andere mensen, en of zij zich onderdeel voelen van de samenleving. Welke waarden zijn voor mensen richtinggevend, hoe verhouden deze zich tot de kernwaarden en wat betekent dat voor het constructief samenleven?

Als tweede mechanisme richten we ons op processen van sociale identificatie. Binnen een democratische rechtsstaat moeten alle mensen in staat gesteld worden om uiting te geven aan de individuele en collectieve identiteiten van de (deel)gemeenschappen waar zij onderdeel van zijn. Een pluriforme samenleving geeft ruimte aan verschillen in tradities, leefstijlen en omgangsvormen, zolang deze niet strijdig zijn met de principes van de rechtsstaat of de participatie in de samenleving in de weg staan.

Mensen kunnen zich met verschillende groepen verbonden voelen. De betrokkenheid en solidariteit die samenhangt met de identificatie met een bepaalde groep, kan een bron van betrokkenheid bij de samenleving zijn, maar kan deze ook hinderen. Bijvoorbeeld wanneer lidmaatschap van een bepaalde groep leidt tot een negatieve houding tegenover andere groepen.

Voor constructief samenleven is een belangrijke vraag of er sprake is van een gedeelde identiteit (WRR 2020). Een gedeelde identiteit kan bijdragen aan een gevoel van continuïteit en gezamenlijkheid. Ook kan een gemeenschappelijke identificatie zorgen dat verschillen als minder bedreigend worden ervaren, wat de kans op discriminatie of uitsluiting vermindert.

De werking van beide mechanismen hangt niet alleen af van de kenmerken van mensen zelf. Of er sprake is van constructief samenleven wordt uiteindelijk bepaald in het samenspel tussen individuele kenmerken en de context waarin mensen leven. Mensen kunnen hun leven op een bepaalde manier willen vormgeven, maar doen dat binnen een context en kansenstructuur die niet voor iedereen gelijk is. Iemand kan bijvoorbeeld heel graag willen participeren in werk, maar keer op keer niet worden uitgenodigd voor sollicitatiegesprekken vanwege een naam of een beperking. De vraag is wat de sociale context betekent voor de waarden die mensen belangrijk vinden, hoe mensen zich verhouden tot de samenleving en bijvoorbeeld hun mogelijkheden om eraan mee te doen.

Analysestap 3: Aandacht voor migratieachtergrond, opleiding en leeftijd

In de derde analysestap gaan we na wat de betekenis is van achtergrondkenmerken en hulpbronnen van mensen voor de uitkomsten van samenleven (o.a. of mensen zich onderdeel voelen van de samenleving en wat hun houding is ten aanzien van anderen) en voor de werking van de mechanismen. Dit doen we om verschillen in de samenleving beter te begrijpen. We richten ons in deze stap primair op migratieachtergrond, opleidingstype en leeftijdsgroepen, en het onderlinge samenspel. Een overweging om te kiezen voor een focus op opleiding is dat in de huidige samenleving veel Nederlanders met een praktische opleiding ervaren dat op hen wordt neergekeken en dat zij op grote afstand staan van politici en overheid (Miltenburg et al. 2024; Muis 2024). Dat we daarnaast kiezen voor een focus op migratieachtergrond, komt door de bijdrage die migratie heeft geleverd aan de verschillen binnen Nederland (WRR 2020).

Meer dan in de eerdere onderzoeken gaan we nu op zoek naar wat migratieachtergrond betekent voor mensen. Gaat het over etnische cultuur, religie, nieuw zijn in een samenleving, of gaat het over uiterlijke kenmerken en daardoor op een bepaalde manier worden bejegend? Terwijl de diversiteit in religieus en etnisch opzicht in de laatste decennia toenam, groeiden ook de verschillen binnen herkomstgroepen. Dit komt onder andere door de maatschappelijke stijging van Nederlanders met een migratieachtergrond (Van Oudenhoven-van der Zee 2023).

Naast aan migratieachtergrond en opleiding, besteden we bijzondere aandacht aan leeftijdsgroepen die ook generaties vormen. Waarden en normen veranderen namelijk over generaties (Leijen 2025) en jongere generaties vormen de Nederlandse samenleving van de toekomst. Tussen generaties kunnen sociale spanningen ontstaan, bijvoorbeeld over de verdeling van welvaart (pensioenen) en ruimte (wonen) of over culturele verschuivingen. We hanteren in deze analyses een intersectionele blik en gaan ervan uit dat een combinatie van kenmerken van invloed is op iemands positie in de samenleving.

De focus op migratieachtergrond, opleiding en leeftijdsgroep wil niet zeggen dat andere aspecten niet relevant zijn voor het samenleven. Waar relevant kijken we daarom ook naar andere aspecten van de achtergrond van mensen. Zoals gezondheid, gender, inkomen of de omgeving waarin iemand woont of werkt.

4 Tot slot: opzet en doorlooptijd onderzoek

In veel opzichten verloopt het samenleven in Nederland constructief. De meeste mensen vertrouwen elkaar en hebben iets voor een ander over. Het overgrote deel van alle volwassenen in ons land heeft betaald werk en veel mensen zijn actief in het verenigingsleven of doen vrijwilligerswerk. Maar we zien ook dat het op sommige plekken of op sommige momenten niet goed gaat. Doordat mensen met verschillende achtergronden en opvattingen met elkaar samenleven ontstaan soms spanningen en verwijderingen. Het onderzoek Samenleven in Nederland draagt bij aan inzichten over dit samenleven. Deze inzichten zijn belangrijk en stellen we ter beschikking van beleid om de sociale samenhang in ons land te versterken.

Dataverzameling

We richten we ons met dit onderzoek op de hele Nederlandse bevolking. Om recht te doen aan de diversiteit van de samenleving, betrekken we mensen uit verschillende posities en met diverse achtergronden. Nederlanders met een migratieachtergrond, jongeren en praktisch opgeleiden zijn doorgaans ondervertegenwoordigd in survey-onderzoeken onder de algemene bevolking, wat het lastig maakt om tot betrouwbare uitspraken te komen die (ook) hen aangaan. Ook daarom zal voor de dataverzameling van SIN bijzondere aandacht zijn voor groepen met een migratieachtergrond, jongeren en praktisch opgeleiden.

Doorlooptijd onderzoek

Het SCP start in maart 2025 met de vragenlijstontwikkeling van SIN en de voorbereidingen van de dataverzameling. In 2026 vindt de dataverzameling plaats en maken we een begin met de analyses. Eind 2026/begin 2027 verwachten we de resultaten te kunnen publiceren.

Literatuur

- Leijen, I.J.C. (2025). *The dynamics of human values. Empirical insights into the dynamic relation of human values with attitudes and preferences* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Miltenburg, E., B. Geurkink, J. den Ridder, S. Kunst en T. Sipma (2024). *Burgerperspectieven 2024|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Muis, Q. (2024). *“Who are those people?”: Causes and Consequences of Polarization in the Schooled Society* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University.
- Norris, P. en R. Inglehart (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oudenhoven-van der Zee, K. van (2023). *50 jaar SCP. Op weg naar een veerkrachtige en empathische overheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schuyt, K. (2006). *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Staatsblad (2021). Wet van 23 juni 2021 tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs. In: *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, nr. 320, 2 juli 2021.
- SDO2050 (2024). *Gematigde groei. Rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050*. Den Haag: Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.
- Woittiez, I., B. van Hulst, L. Putman, I. Ooms, K. Sadiraj en M. Versantvoort (2024). *Samenleven in de toekomst. Een verkenning naar sociale cohesie bij een veranderde bevolkingssamenstelling in 2050*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WRR (2020). *Samenleven in verscheidenheid. Beleid voor de migratiesamenleving*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.